

MONITOR RACISME & EXTREMISME

RACISTISCH EN EXTREEMRECHTS GEWELD IN 2008

WILLEM WAGENAAR | JAAP VAN DONSELAAR*

**Anne Frank Stichting | Onderzoek en Documentatie
Universiteit Leiden – Campus Den Haag | Centre for Security, Safety & Justice**

© Anne Frank Stichting | Universiteit Leiden, 2009

Inhoudsopgave

1. Definities, afbakening en methoden.....	3
2. Aard en omvang van geweld in 2008.....	7
3. Slachtoffers en doelwitten in 2008	8
4. Daderschap in 2008.....	9
5. Slotopmerkingen	9

Sinds het midden van de jaren negentig wordt getracht systematisch inzicht te krijgen in de problematiek van racistisch en extreemrechts geweld, met name via het onderzoeksproject *Monitor Racisme & Extremisme*.¹ In de laatste algemene rapportage - de achtste, verschenen in december 2008 - werden de gewelddadige incidenten in het jaar 2007 onder de loep genomen.² In deze tussenrapportage zullen wij aandacht besteden aan racistisch en extreemrechts geweld in 2008. De centrale vraag van deze rapportage is: Hoe heeft het racistisch en extreemrechts geweld zich ontwikkeld in 2008, in omvang en aard, en hoe verhoudt dit zich tot het beeld van de voorgaande jaren?

1. Definities, afbakening en methoden

Het vervaardigen van statistische gegevens over racistisch en extreemrechts geweld is een proces van keuzes maken. Veel van deze keuzes liggen op het vlak van definiëring en afbakening en zijn vaak niet eenvoudig. Over de vraag wat racistisch of extreemrechts geweld is, lopen de meningen sterk uiteen. De problematiek van racistisch en extreemrechts geweld levert zodoende aanzienlijke definitie- en afbakeningsproblemen op, want aan gewelddadige voorvallen kunnen uiteenlopende aspecten worden onderscheiden. Zo kan een racistische leuze op de voordeur van een allochtoon gezin door de een als een bedreiging worden gezien, terwijl een ander het liever als een vorm van vernieling ziet. Weer een ander kan van mening zijn dat het desbetreffende voorval het vermelden niet eens waard is. Omdat in veel gevallen de daders onbekend blijven en informatie over een incident vaak summier is, wordt bovendien een beoordeling van de motieven en achtergronden van de dader bemoeilijkt. Daarnaast kan door onbekendheid van de dader een voorval door de een serieuzer worden geschat dan door een ander. Een vraag die niet zelden is opgeworpen: Was het wel een vorm racistische geweld? Of was het eigenlijk kwajongenswerk? Vanwege dergelijke uiteenlopende perspectieven – in sociologisch jargon: de verschillende 'definities van de situatie' – verdient het in onze ogen aanbeveling de werkomschrijving van racistisch geweld ruim te houden.³

Onder geweld wordt in dit verband verstaan:⁴

gedrag waarbij de ene partij de andere partij opzettelijk schade toebrengt, of ermee dreigt dat te doen, en waarbij dit gedrag in hoofdzaak is gericht op fysieke aantasting van objecten en/of personen.

In aansluiting hierop kan onder racistisch geweld worden verstaan:⁵

* Willem Wagenaar is verbonden aan de Anne Frank Stichting en Jaap van Donselaar aan de Universiteit Leiden.

¹ Voor meer informatie, zie de website Monitor Racisme & Extremisme, <<http://www.monitorracisme.nl>> (15 oktober 2009).

² W. Wagenaar & J. van Donselaar, 'Racistisch en extreemrechts geweld in 2007', in: J. van Donselaar en P. R. Rodrigues (red.), *Monitor racisme & extremisme: achtste rapportage*, Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden 2008, p. 17-41.

³ Zie voor een uitvoeriger behandeling F. J. Buijs & J. van Donselaar, *Extreem rechts: aanhang, geweld en onderzoek*, Leiden: LISWO 1994, p. 55-64.

⁴ *Ibidem*, p. 57.

⁵ *Ibidem*, p. 57.

die vorm van geweld waarbij de slachtoffers of doelwitten zijn uitgekozen vanwege hun etnische, raciale, etnisch-religieuze, culturele of nationale herkomst.

Naast racistisch geweld, wordt in dit hoofdstuk ingegaan op geweld met een extreemrechtse achtergrond. Extreemrechtse geweld kan weliswaar racistisch van aard zijn, maar dat hoeft niet het geval te zijn. Extreemrechtse groepen hebben traditioneel veelal een tweeledig vijandbeeld. Men keert zich tegen – in rechtsextremistisch jargon – ‘volksvreemde’ en ‘volksvijandige elementen’. In het nationaal-socialisme van voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog golden vooral joden en zigeuners als ‘volksvreemd’. Na 1945 is ‘volksvreemd’ in de extreemrechtse gedachtewereld verbreed en worden daar ook meer in het algemeen allochtonen toe gerekend. ‘Volksvijandig’ – vanuit extreemrechtse perspectief – zijn de politieke tegenstanders van extreemrechts. Het kan gaan om antifascistische activisten en demonstranten, maar ook om politici en bestuurders die maatregelen treffen tegen extreemrechts of maatregelen nemen ten gunste van allochtonen. Kortom: extreemrechtse geweld kan racistisch zijn, maar ook gericht tegen mensen die als tegenstanders worden beschouwd.

Naast definiëring en afbakening worden in ons onderzoek diverse geweldscategorieën onderscheiden. Een op het eerste gezicht logische keuze zou zijn om deze geweldscategorieën aan te laten sluiten bij het strafrecht en te kiezen voor bijvoorbeeld openlijke geweldpleging, vernieling en mishandeling. In de onderzoekspraktijk blijkt dat echter problematisch te zijn. Bepaalde vormen van geweld zijn onder verschillende wetsartikelen strafbaar gesteld. Ook in die gevallen zullen er dus keuzes gemaakt moeten worden. Zo kent ons monitoronderzoek de geweldscategorie ‘confrontatie’. Daarbij gaat het om vechtpartijen, of pogingen daartoe, waarbij grote groepen zijn betrokken en die onderling flink kunnen verschillen in omvang en heftigheid. Bovendien kenmerken dergelijke confrontaties zich vaak door grote onduidelijkheid over de positie van daders en slachtoffers, over de directe aanleiding en over de chronologie van gebeurtenissen. Het gaat hier om een afgebakende, goed herkenbare en vaak voorkomende vorm van geweld. Strafrechtelijk bezien zou dat echter, afhankelijk van de precieze gebeurtenissen, diverse misdrijven kunnen opleveren (bedreiging, mishandeling, openlijke geweldpleging).

Daarnaast zijn strafwetsartikelen vaak algemeen geformuleerd, waardoor belangrijke verschillen onvoldoende duidelijk gemaakt kunnen worden. Een hakenkruis kladden op een synagoge en een hakenkruis kladden in een openbaar toilet zijn allebei vernieling in strafrechtelijke zin. De context zorgt er echter voor dat de perceptie van beide acties volstrekt verschillend is. In onze geweldscijfers wordt het ene geval wel opgenomen, namelijk als doelbekladding, en het andere niet.

Gebaseerd op onze bevindingen hebben wij een indeling gemaakt in een negental categorieën.

Categorieën van racistisch en extreemrechts geweld
<ul style="list-style-type: none">• Doelbekladding• Bedreiging• Bommelding• Confrontatie• Vernieling• Brandstichting• Mishandeling• Bomaanslag• Doodslag

Naast de diverse voorvallen waarbij *daadwerkelijke* geweldpleging heeft plaatsgevonden, worden in ons onderzoek ook voorvallen betrokken waarbij een evidente *poging* tot geweldpleging heeft plaatsgevonden. De meeste categorieën spreken voor zichzelf, maar 'doelbekladding' en 'confrontatie' vragen om enige toelichting. Bij een bekladding wordt een vernieling aan een object aangericht. Het kan daarbij gaan om een met viltstift getekend hakenkruisje op de muur van een openbaar toilet tot grootschalige racistische graffiti op een oorlogsmonument. Bekladdingen, vooral in de vorm van lichte vernielingen, zijn uitingen van geweld die relatief vaak voorkomen. In dit onderzoek zijn alleen de zwaardere gevallen opgenomen, namelijk bekladdingen met een expliciet gekozen doelwit en grootschalige bekladdingen.

Een 'confrontatie' is vaak spontaan, maar soms ook georganiseerd straatgeweld met een min of meer racistisch of extreemrechts karakter. Er is sprake van meer partijen, groepjes jongeren bijvoorbeeld, die slaags raken bij scholen of in het uitgaansleven. Vaak is het onderscheid tussen daders en slachtoffers niet eenvoudig vast te stellen, omdat het om een reeks (vaak kort op elkaar volgende) acties en reacties gaat. Om inzicht te geven in onze manier van werken met dit materiaal, is een toelichting op onze werkwijze rond de dataverzameling en -analyse van belang.

Wat de dataverzameling van racistisch geweld betreft, dat wordt in Nederland, in tegenstelling tot veel andere landen, niet beschouwd als een primaire verantwoordelijkheid van de overheid. Er bestaat dan ook geen centraal overheidsbestand van racistisch geweld in Nederland. De data die aan de basis liggen van dit hoofdstuk zijn afkomstig uit diverse complementaire bronnen. Onze data zijn afkomstig van verschillende bronnen. De belangrijkste is het Korps Landelijke Politiediensten (KLPD). Daarnaast worden data verkregen uit jaarlijkse overzichten van de Anti Discriminatie Bureaus en Meldpunten in den lande (onderdeel van ART.1) en van de Antifascistische Onderzoeksgroep Kafka. Verder verzamelen wij gegevens uit open bronnen, zoals de nieuwsmedia. Deze brede benadering levert een ruimer beeld op dan alleen de registraties van de politie. De politiegegevens maken ongeveer 47% uit van onze geweldsregistratie.

Het KLPD verzamelt de data zelf uit de politiesystemen. Daarbij wordt onder andere gezocht op een aantal relevante zoektermen. Vervolgens worden deze data in ruwe vorm aangeleverd. Na een eerste inventarisatie en selectie van deze incidenten voor het monitoronderzoek wordt voor een aantal incidenten aanvullende, noodzakelijke informatie ingewonnen. Dat levert in de meeste gevallen een duidelijker beeld op van de incidenten. Bij data van de andere 'toeleverars' vindt een vrijwel identiek proces plaats. Na deze selectie plaatsen wij alle voorvallen in een database en de verwerking kan beginnen. Opgemerkt moet worden dat één gebeurtenis in meerdere incidentcategorieën kan vallen. Wanneer bijvoorbeeld een synagoge wordt beklad en vervolgens in brand wordt gestoken registreren we dat als een doelbekladding en als een brandstichting. Of wanneer er op twee verschillende dagen een ruit wordt ingegooid bij dezelfde moskee, rekenen wij dat als twee vernielingen. Het selecteren en coderen gebeurt door onszelf en dus niet door de 'toeleverars'.

Het proces van dataverwerking vindt plaats op basis van data van wisselende omvang en kwaliteit. Daarnaast kan er over inschattingen van dadermotieven verschil van mening bestaan, aangezien in de meeste gevallen de daders niet bekend zijn geworden. Daarom kan vaak niet uit de eerste hand gezegd worden welke motieven er aan een actie ten grondslag hebben gelegen. Overigens speelt dit probleem ook wanneer daders wel geïdentificeerd zijn. Vaak worden dan racistische of extreemrechtse motieven ontkend, in de veronderstelling dat daarmee een zwaardere straf ontlopen kan worden.

Geconfronteerd met deze problemen, gaan we bij onze classificaties terughoudend of, zo men wil, conservatief te werk. Wanneer door ons getwijfeld wordt aan de racistische of extreemrechtse achtergrond, wordt een incident niet opgenomen, ook al is het ons wel als zodanig aangeleverd. In het aldus samengevoegde databestand worden vervolgens doublures en overlappings geïdentificeerd, zodat deze het totaalbeeld niet kunnen vertekenen. Het resultaat levert vervolgens een integraal databestand op over het desbetreffende jaar. Op basis van dit bestand stellen wij de jaarcijfers vast.

Inmiddels weten wij uit ervaring dat de gegevens uit de afzonderlijke bronnen relatief weinig overlappings vertonen.⁶

Ondanks deze voordelen van een gecombineerde dataverzameling zijn er goede redenen om aan te nemen dat ook deze cijfers maar een deel weergeven van het reële aantal racistische geweldsincidenten.

Statistische gegevens over racistisch en extreemrechts geweld, voor zover voorhanden, roepen vaak discussies op vanwege *onderrapportage*: veel voorvallen worden niet gemeld bij de politie (of elders) en blijven slechts bekend in kleine kring, soms alleen bij dader en slachtoffer. Daarnaast worden voorvallen lang niet altijd geregistreerd als racistisch of extreemrechts incident. Slechts een klein deel van het verschijnsel wordt zichtbaar, terwijl een groter deel verborgen blijft. Via de aanpak van inventarisaties (registratie) van racistisch geweld – zoals wij hier doen - worden aantallen gevonden die in de honderden lopen, terwijl er op basis van survey-onderzoek indicaties zijn dat het in werkelijkheid veeleer om duizenden gaat.⁷

⁶ Dit 'bewijst' de waarde en wenselijkheid van een integraal databestand, een bestand dat op verschillende bronnen is gebaseerd en niet uitsluitend op gegevens van de overheid berust. Vanuit de Europese Unie is wel eens gefronst over het ontbreken in Nederland van *official statistics* over racistisch geweld: door de overheid voortgebracht statistisch materiaal. Wij zijn het daarmee niet eens, want een integraal bestand, gebaseerd op meerdere bronnen, vinden wij beter dan een overheidsbestand dat gebaseerd is op alleen overheidsbronnen.

⁷ W. Wagenaar & J. van Donselaar, 'Racistisch en extreemrechts geweld in 2007', p. 20-21.

Tenslotte nog een opmerking over het jaar 2004 waarover wij geen 'jaarcijfers' hebben kunnen maken. De oorzaak daarvan is, dat er in dat jaar een overdracht plaatsvond van de aanlevering van geweldscijfers.⁸

2. Aard en omvang van geweld in 2008

Over 2008 hebben wij 216 gevallen van racistisch of extreemrechts geweld geïventariseerd. Dat zijn er 7 minder dan in het voorgaande jaar. Deze trend van geleidelijke vermindering is overigens al zichtbaar sinds 2005. In tabel 1 is dit aantal van 216 uitgesplitst in de verschillende geweldscategorieën. De cijfers van 2008 worden daarin vergeleken met de cijfers van de voorgaande vijf jaren. Zoals reeds gezegd zijn er geen jaarcijfers over 2004 beschikbaar.

Tabel 1: Racistisch en extreemrechts geweld, naar categorie 2003 – 2008

Categorie	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Doelbekladding	52	-	54	59	32	49
Bedreiging	73	-	73	56	49	53
Bommelding	1	-	2	0	3	0
Confrontatie	28	-	37	41	36	28
Vernieling	35	-	42	31	34	19
Brandstichting	10	-	13	11	11	3
Mishandeling	60	-	70	60	57	64
Bomaanslag	1	-	0	0	0	0
Doodslag	0	-	0	1	1	0
Totaal	260	-	291	259	223	216

Extreemrechts geweld kan weliswaar racistisch van aard zijn, maar dat hoeft niet het geval te zijn. 45 van de 216 voorvallen hebben een extreemrechtse, maar geen racistische achtergrond. Dat betekent dat wij 171 gevallen van *racistisch* geweld in 2008 hebben aangetroffen.

Naast de trend van een lichte vermindering van het totaal aantal geïventariseerde voorvallen zijn er fluctuaties in de diverse categorieën. Deze fluctuaties zijn op basis van onze aanpak niet of nauwelijks te verklaren. Zo weten wij niet waarom wij in 2007 opvallend minder doelbekladdingen hebben geïventariseerd dat in 2006 en waarom het er in 2008 weer beduidend meer waren.

Wel zijn er beredeneerde veronderstellingen mogelijk, bijvoorbeeld bij de categorie 'confrontatie'. Nadat wij in de eerste helft van dit decennium telkens meer 'confrontaties' inventariseerden, zien we er nu beduidend minder. Bij de eerder geconstateerde stijging zagen wij een verband met de opkomst van de problematiek van extreemrechtse jongeren, die bekend kwam te staan als het *Lonsdalevraagstuk*.⁹ In de periode van 2003 tot 2006 bleken extreemrechtse jongeren verantwoordelijk voor een groeiend aandeel in het aantal

⁸ Tot 2004 werden die verzorgd door de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD). Vanaf 2005 door het KLPD. Vanwege problemen bij deze overdracht zijn er over het jaar 2004 onvoldoende data beschikbaar om tot een volwaardige rapportage te komen.

⁹ J. van Donselaar (eindred.), *Monitor Racisme & Extremisme. Het Lonsdalevraagstuk*, Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden 2005.

racistische geweldsincidenten, waarbij vooral de sterke toename van het aantal confrontaties met (etnisch) andere jongerengroepen opviel. Nu wij minder van dergelijke voorvallen waarnemen ligt het voor de hand om wederom een verband te veronderstellen met dit verschijnsel. De gabber- en hardcore-subcultuur is de afgelopen periode in populariteit en in omvang afgenomen. Deze waarneming vindt ondersteuning in onze cijfers. In 2008 was er in 21 gevallen sprake van betrokkenheid van Lonsdalejongeren, tegen 44 in 2007. Bij de confrontaties is er bij zes incidenten spraken van Lonsdalers, in 2007 waren dat er nog veertien. Maar het zou ook kunnen zijn dat andere factoren een rol spelen, bijvoorbeeld dat door gebrek aan uiterlijke herkenningmogelijkheden, er minder ruzies en confrontaties ontstaan op grond van het duidelijk waarneembare uiterlijk van gabbers.¹⁰

3. Slachtoffers en doelwitten in 2008

De afgelopen jaren zagen we verschuivingen in de 'etnische richting' van racistisch geweld. Een ontwikkeling die zich ook in 2008 voortzette. Zo zette de vermindering van het aantal antisemitische geweldsincidenten zich verder voort. Een tegengestelde ontwikkeling zien wij bij het aantal anti-islamitische geweldsincidenten. Die ontwikkeling is vanaf 2006 waarneembaar en zet zich ook in 2008 voort tot 89 geweldsincidenten. Het is opvallend dat deze groei zich nu al twee jaar voordoet, terwijl het totale aantal geweldsincidenten daalt. Deze bevinding past in een breder beeld van toenemende islamofobie.¹¹

Tabel 3: Racistisch geweld in 2007 en 2008, naar 'etnische richting' en voorvalcategorieën

Categorie	Antisemitisch		Anti-islam		Antivluchtelingen		Anti-'Blank'	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Doelbekladding	13	9	15	24	1	0	0	0
Bedreiging	4	1	16	24	2	0	3	2
Bommelding	1	0	1	0	0	0	0	0
Confrontatie	0	0	6	7	2	0	1	1
Vernieling	1	1	17	13	1	0	0	0
Brandstichting	0	1	9	2	0	0	0	0
Mishandeling	2	2	18	19	1	0	3	6
Bomaanslag	0	0	0	0	0	0	0	0
Doodslag	0	0	0	0	0	0	0	0
Totaal	21	14	82	89	7	0	7	9

¹⁰ Wij kunnen echter ook niet uitsluiten dat er nog steeds allerlei confrontaties plaatsvinden, maar dat die door gebrek aan herkenningmogelijkheden door externe waarnemers (politie, media) niet meer als racistische incidenten worden getypeerd.

¹¹ In diverse publicaties wordt sinds enkele jaren een toename van anti-islamitische sentimenten en (gewelddadige) acties geconstateerd. Zie daarvoor onder andere: J. van Donselaar & P.R. Rodrigues 'Slotbeschouwing', in: J. van Donselaar en P.R. Rodrigues (red.), *Monitor racisme & extremisme: achtste rapportage*, p. 279-294 en F. Bovenkerk 'Islamofobie', in: J. van Donselaar en P.R. Rodrigues (red.), *Monitor racisme & extremisme: zevende rapportage*, Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden 2006, p. 86-110 en J. van Donselaar 'Inzake Islamofobie', in: C. Brants & S. van der Poel (red.), *Diverse kwesties: liber amicorum prof. dr. Frank Bovenkerk*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2009, p. 13-26.

4. Daderschap in 2008

Daders van extreemrechts en racistisch geweld blijven als regel grotendeels onbekend. Het *ophelderingspercentage* van ons bekende racistische en extreemrechtse geweldsincidenten is relatief laag¹², maar lijkt te stijgen. In 2005 was dit ophelderingspercentage nog 11%, maar voor 2008 komen we uit op 13%. Bij deze opgehelderde zaken gaat het om een bekende dader.

Dan de *extreemrechtse betrokkenheid* bij de geïventariseerde gewelddadigheden. In 2008 was bij 54 geweldsincidenten sprake van extreemrechtse betrokkenheid, een vergelijkbaar aantal als in 2007 (53 gevallen). Dat is een relatief hoog aantal, zeker wanneer men bedenkt dat het in 2002 nog maar om 12 gevallen ging. Zoals eerder vermeld kan het bij extreemrechts geweld ook om ander dan racistisch geweld gaan. Extreemrechts kent een divers vijandsbeeld, dat zich behalve tegen allochtonen en joden ook kan richten tegen bijvoorbeeld politieke tegenstanders, linkse partijen of 'de overheid'. Opvallend is dat vooral het aantal verzamelde niet-racistische geweldsincidenten met een extreemrechtse achtergrond de afgelopen jaren flink is gestegen, van 15 in 2006, 36 in 2007 naar 45 in 2008.

Een ander aspect van daderschap is de vraag naar *etnische achtergrond*. Racistisch geweld kan zowel door autochtonen als allochtonen worden gepleegd. In de gevallen waar een uitspraak kan worden gedaan over de etniciteit van de dader(s), blijkt het in 52 gevallen om autochtone daders en in 21 gevallen om allochtone daders te gaan. Omdat antisemitisch geweld in de publieke opinie vaak wordt toegerekend aan allochtone daders is het ook interessant om te weten dat wij voor 2008 slechts twee gevallen aantroffen waarbij sprake was van allochtoon daderschap.

5. Slotopmerkingen

Sinds het midden van de jaren negentig wordt getracht systematisch inzicht te krijgen in de problematiek van racistisch en extreemrechts geweld, met name via het onderzoeksproject *Monitor Racisme & Extremisme*. De aanpak is niet gebaseerd op survey-onderzoek onder (potentiële) slachtoffers, maar op inventarisaties van concrete gewelddadige incidenten. Bij survey-onderzoek worden als regel veel grotere aantallen van gewelddadige voorvallen gevonden dan bij inventarisaties als de onze. Dit gegeven dient men bij de beschouwing van onze cijfers goed in het achterhoofd te houden, met name waar het de omvang betreft. Bij ons onderzoek naar 2008 troffen wij minder gevallen van extreemrechts en racistisch geweld dan in 2007 (respectievelijk 216 en 223). Aan de slachtofferzijde valt op dat er minder gevallen van antisemitisch geweld werden gevonden, terwijl het aantal geïventariseerde gevallen van islamofob geweld groeide. Deze bevinding past in een breder beeld van toenemende islamofobie.

¹² Het landelijk ophelderingspercentage van alle geregistreerde criminaliteit is al enkele jaren ruim 22%. Voor alle geweldsmisdrijven is het landelijke ophelderingspercentage ruim 59%.